

В. К. Чумаченко

Кубань

КУБАНЬ – історико-географічний регіон у північно-західній частині Кавказу. Займає зх. частину степ. Передкавказзя та прилегле до неї Кавказ. передгір'я у долині р. Кубань (звідси й назва) та її приток. Нині адміністративно входить до складу [Краснодарського краю](#), [Ставропольського краю](#), [Ростовської області](#), Респ. Адигея і Карачаєво-Черкесія РФ. На Пд. Зх. омивається *Чорним морем*, на Пн. Зх. – [Азовським морем](#). Пл. бл. 100 тис. км². Перші поселення, виявлені та тер. К., датовано періодом палеоліту. В її степ. частині почергово змінювали один одного кімерійці, скіфи, сармати, гуни, хозари, тюрки, татари. Від 7 ст. – під владою Хозар. каганату. В 9 ст. розпочалася колонізація частини К. племенами сіверян. Після розгрому князем Святославом хозарів, а також ясів (осетинців) і касогів (черкесів) у зх. частині К. постало Тмутаракан. князівство, залежне від Черніг. князівства. У 12 ст. ці землі захопили половці, у 1-й пол. 13 ст. – монголо-татари. На чорномор. узбережжі краю у 15 ст. існували ґенуез. колонії. Наприкінці 15 ст. пн. частина К. потрапила під владу Крим. ханства, пд. – Осман. імперії. У 17 ст. запороз. козаки, які вважали р. Кубань і Єя кордонами Війська Запорозького, почали зводити тут рибал. і мислив. зимівники, що супроводжувалося сутичками з татар. і турец. загонами. Внаслідок тривалих воєн. дій 1783 К. включено до складу Рос. імперії. Наприкінці 18 ст. рос. уряд для зміцнення оборони пд. кордонів переселив на К. Чорномор. козаке військо і надав йому певну автономію. Під проводом своєї старшини (З. Чепіги, А. Головатого, Т. Котляревського, С. Білого та ін.) чорноморці заснували 40 куренів (згодом – станиці), які, окрім Березан. й Катеринів., мали такі само назви, як і на [Запорожжі](#). 1793 засн. м. Катеринодар (нині Краснодар), 1860 виникла Кубан. обл., що на Пн. межувала з Областю Війська Донського. На той час її насел. складалося переважно з українців. З метою поповнення Чорномор. козац. війська цар. уряд здійснював переселення людей на К. з тер. колиш. Гетьманщини та *Слобожанщини*, зокрема 1809–11 – 41 тис., 1821–25 – понад 48 тис., 1848–50 – бл. 16 тис. осіб. Крім того, укр. насел. зростало за рахунок кріпаків-утікачів. Переселенців здебільшого записували у козац. стан, після заборони цар. уряду 1870 – до т. зв. іногородніх, які, порівняно з козаками, мали значно менші соц.-екон. права. 1897 на К. мешкало 1,9 млн осіб, з них українців – 47,3 %, росіян – 42,5 %. На поч. 20 ст. К. стала найрозвиненішим с.-г. регіоном Рос. імперії, зокрема завдяки актив. розвитку кредит. і спожив. кооперації (у Катеринодарі діяла Кубан. центр. спілка установ дріб. кредиту, в м. Армавір – Кубан. спілка кредит. і

позичк.-ощад. т-в). Наприкінці 19 – на поч. 20 ст. почав зростати укр. нац. рух. Під впливом Т. Шевченка і П. Куліша низка кубан. письменників (серед них – Я. Кухаренко та В. Мова) писали українською мовою.

У різний час тут жили і працювали письменники [М. Вороний](#), [Я. Жарко](#), [П. Капельгородський](#), [А. Кащенко](#), [О. Кирій](#), [В. Потапенко](#), [В. Самійленко](#), політ. діячі [С. Петлюра](#), [П. Понятенко](#), [Б. Мартос](#), [М. Міхновський](#), [А. Кучерявенко](#), [І. Івасюк](#), [М. Білинський](#), [Ю. Коллард](#), виступали укр. мандрівні трупи [М. Кропивницького](#) та ін. У Катеринодарі засн. місц. осередки РУПу під назвою «Чорномор. громада» (голова [С. Ерастов](#)) і товариства «Просвіта», укр. книгарню (організував на кошти НТШ [Ю. Тищенко](#)), проводили Шевченків. дні, влаштовували укр. вистави. Репертуар Кубан. військ. хору (диригент [Г. Концевич](#)) складала переважно церк. пісні. Напередодні Лютн. революції 1917 на К. виокремилася декілька політ. течій: пророс. (розглядала К. як звич. губернію Рос. імперії); козац. (була наймасовішою, обстоювала інтереси й певну окремішність Кубан. війська у складі Рос. імперії); проукр. (виступала за об'єднання К. і України на федератив. засадах). У вересні 1917 створ. представниц. орган – Кубан. крайову раду (голова [М. Рябовол](#)), обрано військ. отамана ([А. Філімонов](#)) і голову першого кубан. уряду ([Л. Бич](#)). У грудні того ж року К. відвідала делегація УЦР на чолі з [М. Галаганом](#) (згодом представниками УНР на К. були [Ф. Боржинський](#) та [І. Красковський](#)). 16 лютого 1918 проголошено Кубан. Нар. Респ., незалежну від Росії, яка у травні того ж року відрядила до Києва делегацію на чолі з [М. Рябоволом](#) для переговорів про федерацію, однак цей план не вдалося реалізувати через відсутність порозуміння з гетьманом [П. Скоропадським](#). 1919 на К. перемогла русофіл. течія, підтримана генералом [А. Денікіним](#), 1920 встановлено рад. владу. Масові репресії, перерозподіл землі, несприйняття козаками рад. влади спричинили широкий повстан. рух, що в окремих р-нах тривав до кін. 1920-х рр. За переписом 1926, у Кубан. окрузі мешкало понад 900 тис. українців (61,4 % насел.), загалом на К. – 1,6 млн (54 % насел.). У руслі започатк. рад. керівництвом політики «[коренізації](#)» наприкінці 1920-х – на поч. 30-х рр. з ініціативи місц. насел. і за сприяння Наркомосу УСРР на укр. мову навч. переведено 746 шкіл Кубан. округи; відкрито низку укр. пед. технікумів, *Північно-Кавказький український науково-дослідний інститут*, укр. відділ. при Кубан. пед. інституті (Краснодар); у більшості р-нів із укр. насел. виходили україномовні часописи (станом на 1931 – бл. 20 рай. і колгосп. газет). 1929 на К. розпочато колективізацію с. господарства, наслідком якої став [голод 1932–33](#). Тоді ж українізацію замінено русифікацією: скасовано вивчення української мови у школах, закрито укр. навч. заклади, україномовні газети, репресовано багатьох діячів укр. нац.-культур. руху. Загалом за роки депортацій, репресій і голодомору втрачено до 50 % укр. насел. К., решту під час паспортизації записано росіянами. Тому за переписом 1939, на К. мешкало лише 4,3 % українців.

Після завершення воєн. дій 1918–20 на еміграції опинилося бл. 17 тис. кубан. козаків. Більшість із них не змішувалася з рос. еміграцією та не мала вираз. нац. укр. чи рос.

ідентифікації. Центром проукраїнськи налашт. кубан. еміграції (лідери [Г. Білий](#), [В. Іванис](#), [К. Безкровний](#), [І. Івасюк](#), [П. Макаренко](#), [Г. Омельченко](#), [Ф. Щербина](#) та ін.) стала Чехо-Словаччина. 1921 створ. Громаду кубанців (голова Ф. Щербина, кер. П. Макаренко), у Празі виходили часописи «Про Кубань» (1925–27), «Кубанська хвиля» (1927), «Вільне козацтво» (1927–28), «Наш край» (1927–28), [«Кубанские думы»](#) (1928), [«Кубанський край»](#) (1929–33), «Чорноморець» (1938–39). Понад 100 кубанців навч., бл. 10-ти – викладали в укр. навч. закладах у Чехо-Словаччині, зокрема Укр. госп. академії у Подєбрадах. Налагоджено співпрацю кубан. уряду в екзилі з урядом УНР в екзилі. Деякий час від 1950 існувала Гол. рада об'єдн. кубан. козаків із центром у Торонто, що видавала ж. «Вільна Кубань», від 1951 – «Кубанський край». Пророс. емігранти, які осіли у Югославії, видавали у Белграді друк. органи «Вольная Кубань» (1925–40), «Наша станиця» (1935–38). Під час 2-ї світової війни з них сформовано Кубан. дивізію, яка у складі Козац. корпусу (командир нім. генерал Г. фон Паннвіц) воювала на боці Німеччини. Після її поразки британці видали кубанців (як і ін. козаків) СРСР, хоча більшість з них не мала рад. громадянства. Генералів Г. фон Паннвіца, [А. Шкуро](#), [П. Краснова](#), Т. Доманова страчено у Москві, інших засуджено до тривалих строків ув'язнення.

Після відновлення незалежності України 1991 налагоджено співпрацю з укр. нац.-культур. організаціями К. 2003 засн. Кубан. осередок НТШ (спочатку діяв як філія Донец. відділ. НТШ, нині має самот. статус), 2006 – Краснодар. крайову громад. організацію «Співдружність Кубань–Україна», що проводить наук. конф. і видає зб. «Кубань–Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия».

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Попко И. Д. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту. Ч. 1–2. С.-Петербург, 1858;
2. Апостолов Л. Географический очерк Кубанской области. Тифлис, 1897;
3. Щербина Ф. История Кубанского Казачьего Войска: В 2 т. Екатеринодар, 1910–13;
4. Івасюк І. Кубань. Прага, 1925;
5. Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані. Т. 1. Прага, 1925;
6. Кубань: Зб. ст. про Кубань і кубанців. Прага, 1927;
7. Болотенко О. Козацтво і Україна. Торонто, 1951;

8. Голобуцкий В. Черноморское казачество. К., 1956 (українською мовою – 1994); Скобцов Д. Три года революции и гражданской войны на Кубани. Париж, 1961;
9. Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність. Мюнхен, 1968;
10. Ратушняк В. Н. Очерки истории Кубани с древнейших времен по 1920 г. Краснодар, 1996;
11. Чумаченко В. К. Українці Кубані: «тернистими шляхами» через сторіччя (1792–1920 рр.) // Схід. 2001, серп.;
12. Федина А. И. Черноморский казак на Невском проспекте. Краснодар, 2005;
13. Супрун-Яремко Н. Українці Кубані та їхні пісні. К., 2005;
14. Федорук О. Сучасна україніка на Кубані. Анотований огляд публікацій // ПУ. 2005. № 3–4;
15. Чумаченко В. К. Про що мовчать пам'ятники, але промовляють документи // Там само. 2007. № 3;
16. Авраменко А. В., Фролов Б. Є., Чумаченко В. К. Козацьке військо на Кубані // Історія укр. козацтва: Нариси у 2-х т. Т. 2. К., 2007;
17. Юсов С. Л. Кубанський період у житті В. О. Голобуцького // Історіогр. дослідж. в Україні. Вип. 18. К., 2008;
18. Историческая память населения Юга России о голоде 1932–1933 г.: Мат. науч. конф. Краснодар, 2009;
19. Старовойтенко І. В. Степан Ерастов – організатор українського національного руху на Кубані поч. ХХ ст.: штрихи до біографії // Укр. біографістика: Зб. наук. пр. Інституту біогр. дослідж. Вип. 5. К., 2009;
20. Ламосова Н. В. Из истории украинской периодики Кубани 1920 – начала 1930 годов // Украинистика в России: история, состояние, тенденции развития: Мат. Междунар. научно-практ. конф. К.; Москва; Уфа, 2010;
21. Чумаченко В. К. Украинская литература Кубани: проблемы генезиса, периодизации и основных жанрово-стилевых тенденций // Там само;
22. Васильев И. Ю. Украинское национальное движение и украинизация на Кубани в 1917–1932 гг. Краснодар, 2010;
23. Федина Т. Ю. К историографии проблемы русско-украинских связей в художественной жизни Юга России (начало ХХ века) // Общество и право. 2010. № 4.

Бібліографічний опис:

Кубань / В. К. Чумаченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-517>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).